

Амосов Олег Юрійович,

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економічної теорії та фінансів, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Амосов Олег Юрьевич,

доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, заведующий кафедрой экономической теории и финансов, Харьковский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины.

Oleg Yuriyovich Amosov,

Doctor of Economics, Professor, Honored Scientist of Ukraine head. the Department of Economics and Finance, Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

Гавкалова Наталія Леонідівна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця.

Гавкалова Наталья Леонидовна,

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики, Харьковский национальный экономический университет имени С. Кузнеця.

Natalia Leonidivna Havkalova,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Public Administration, Public Administration and Regional Economics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets.

СИМБІОЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ТА АРХЕТИПІКИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Визначено передумови виникнення інституціоналізму та з'ясовано його теоретичні засади. Досліджено інститути й акцентовано увагу на суспільних інститутах. Детерміновано роль інститутів при побудові моделі публічного управління. Зазначено, що модель формується на підґрунті архетипової теорії. Доведено існування колективних інститутів, які враховують суспільні архетипи і здатні контролювати та спрямовувати поведінку людей.

Ключові слова: інституціоналізм, публічне управління, архетипи, суспільні інститути, колективні інститути.

СИМБИОЗ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОСНОВ И АРХЕТИПИКИ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. Определены предпосылки возникновения институционализма и выяснено его теоретические основы. Исследованы институты и сделан упор на общественных институтах. Детерминирована роль институтов при построении модели публичного управления. Указано, что модель формируется на основании теории архетипов. Доказано существование коллективных институтов, которые учитывают общественные архетипы и способны контролировать и направлять поведение людей.

Ключевые слова: институционализм, публичное управление, архетипы, общественные институты, коллективные институты.

SYMBIOSIS OF INSTITUTIONAL FOUNDATIONS AND PUBLIC ADMINISTRATION ARCHETYPES

Abstract. The prerequisites of institutionalism are determined and its theoretical principles are elucidated. Institutes are researched and focused on public institutions. The role of institutions in the construction of public management model is deterministically. It is noted that the model is formed on the grounds archetypal theory. The existence of collective institutions that take into account social archetypes and are able to control and direct the behavior of people is proved.

Keywords: institutionalism, public administration, archetypes, public institutions, collective institutions.

Постановки проблеми. У сучасних умовах в Україні відбуваються глибокі реформи. Особливе місце в них посідає перетворення державно-го управління в публічне управління та адміністрування. Концептуальні підходи до державного управління з ієрархічною вертикаллю виконав-

чої влади, централізованими процедурами прийняття рішень обтяжені неспроможностями вирішити суперечності між прозорістю інформаційного суспільства та обмеженими пізнавальними можливостями бюрократії.

Тривалий період у науці в нашій державі панує уявлення, що достатньо прийняти закони і вони будуть “працювати самі”. Однак їх приймають політики, які мають свої інтереси та уподобання. Тому закони часто можуть відображати прагнення лише окремих груп, а й іноді зачіпати інтереси багатьох громадян. Пізнавальні можливості політиків обмежені внаслідок відсутності повної інформації щодо реакції громадян на положення законодавчих актів. Іноді це посилюється недостатньою проінформованістю, рівнем компетентності, відсутністю необхідного досвіду. Подеколи у суспільстві панує уявлення про всесильність формальних інститутів та регламентації соціальних процесів.

Для того щоб відбулася трансформація державного управління в публічне, необхідно виконати кілька умов. Насамперед це стосується формування інституційного забезпечення управління у суспільстві, в якому фактично одночасно існує кілька моделей взаємодії та соціальних сегментів. До них слід віднести солідаристичне суспільство та громадянське суспільство, консорції, конвіксії та правову соціальну державу. Цьому симбіозу відповідає таке управління суспільними справами, яке не спростовувало б неспроможності кожної із складових. Для

цього й необхідний симбіоз суспільних інститутів та архетипів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені проблеми відображені в дослідженнях, що розглядаються в контексті таких актуальних наукових напрямів, як публічне управління та інституціоналізм. Так, теорією і практикою публічного адміністрування в Україні займаються Е. Афонін [2], А. Колодій [5], В. Мартиненко [6], А. Радченко [9], В. Толкованов [12] та ін. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних аспектів інституціоналізму зробили Т. Веблен [3], У. Гамільтон [13], Д. Норт [8], А. Рибаків [10], Ю. Савко [11] та ін. Незважаючи на вітчизняні наукові публікації, до теперішнього часу немає єдиної думки щодо побудови моделі публічного управління з урахуванням засад інституціоналізму та архетипіки, що зумовлює доцільність дослідження зазначених питань.

Формулювання цілей статті. Беручи до уваги те, що серед українських теоретиків і практиків не існує єдиного погляду щодо дієвості та домінування конкретної моделі публічного управління у вітчизняній дійсності, метою статті є обґрунтування науково-теоретичних основ інституціоналізму при побудові моделі публічного адміністрування, що базується на архетиповій теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною умовою економічного і соціального прогресу вважалися приватна власність і вільне підприємництво, захищене законодавством. У центрі ліберальної концепції стояла “економічна людина”, а найважливішим методологіч-

ним прийомом був індивідуалізм — аналіз дій ізольованого, раціонально дійового суб'єкта.

Однак для повноти і точності картини господарського розвитку економісти зобов'язані вивчати найрізноманітніші аспекти людської діяльності, по суті, все, що впливає на господарську діяльність. З величезної кількості чинників особливо виділялися позаекономічні: система права і законодавства, політична і соціальна структура суспільства, суспільна психологія. Це призводило до позаформального трактування суспільних процесів, що було найважливішою особливістю інституціоналізму. Такий підхід інституціоналістів істотно розширив предмет суспільної науки. З моменту свого виникнення інституціоналізм розвивався як опозиційний критичний напрям у науці, що вимагає реформування офіційної науки.

Прихильники концепції інституціоналізму від самого початку виступили з різкою критикою наукових шкіл, яка відбувалася за кількома напрямками. Передусім критикувалася традиційна для економічної науки модель “економічної людини”, відповідно до якої людина розглядалася як раціонально дійовий егоїст, який прагне досягнення свого матеріального інтересу. Інституціоналісти вважали таке пояснення поведінки людини дуже вузьким і широко використовували у своїх концепціях аналіз неекономічних чинників, що впливають на людину. Крім того, інституціоналісти виступили проти традиційного методологічного індивідуалізму, коли поведінкові закономірності виводилися з аналізу

поведінки окремого, іноді навіть ізольованого, господарського суб'єкта. Вони підкреслювали, що людина живе в суспільстві і включена до різного роду колективних організацій та інститутів (профспілок, корпорацій, суспільних об'єднань, політичних партій тощо). Інституціоналісти тому прагнули розглядати діяльність людини в соціальному контексті, висуваючи на перший план колективні дії людей, що важливо для архетипіки. “...Щоб перемогти стару теорію, недостатньо піддати руйнівній критиці її передумови або зібрати нові факти — треба запропонувати нову теорію” — писав Марк Блауг. Один із прихильників концепції інституціоналізму американський економіст Уолтон Гамільтон дав таке визначення: “інститути — це словесний символ для кращого позначення групи суспільних звичаїв. Вони означають переважний і постійний напрям думок, який став звичним для групи і перетворився для народу на звичай... інститути встановлюють межі та форми людської діяльності. Світ звичаїв і звичок, до якого ми пристосовуємо наше життя, є сплетенням і нерозривним життям інститутів” [13].

З цього визначення випливає, що інститути — це широке коло явищ суспільного життя, які можуть мати як формальний, так і неформальний характер та стосуються як економічного, так і не економічного аспектів життя людини. До поняття “інститут” можуть бути віднесені: держава і правова система, приватна власність і гроші, сім'я і церква, промислові корпорації, профспілки тощо. Усі ці інститути об'єднує те, що

вони виникли в результаті розвитку суспільства і втілюють традиції та звичаї, норми поведінки і переважні напрями думок людей. Інститути організовують життя людей і накладають на нього обмеження, людина включена в систему інститутів і підкоряється їй.

У цій системі виокремлюють суспільні інститути — сім'я, держава, монополії, профспілки, юридично-правові норми тощо, а також суспільну психологію — мотиви поведінки, способи мислення, звичаї, традиції, звички, які тісно пов'язані з архетипами. Публічне управління та адміністрування поєднує в собі дві складові. Перша — публічне управління базується на публічній владі, яка здебільшого є результатом взаємодії неформальних інститутів. Друга — публічне адміністрування передбачає формалізацію взаємодії через демократичні процедури прийняття рішень та закріплення їх у регламентах.

По-перше, для інституціоналізму характерний так званий міждисциплінарний підхід, прагнення до інтеграції соціальних наук — соціології, соціальної психології, права, історії. Інакше кажучи, інституціоналізм — це не чиста економічна теорія, а дослідження, що проводяться на стику різних наук. По-друге, представники інституціоналізму здебільшого скептично ставилися до абстрактних теоретичних моделей і використання математичних методів в економічному аналізі. Вони виступали за широке використання емпіричних даних, фактичного і статистичного матеріалу. По-третє, інституціоналізм вносить в наукову теорію ідею

мінливості суспільного життя і його розвитку, ідею поступової еволюції соціально-економічних інститутів.

Слід виділити основні методологічні принципи інституціоналізму, загальні для всіх прихильників цього напрямку. Перший — принцип холізму, або міждисциплінарний підхід, пов'язаний із самим об'єктом дослідження — інститутами, структурними і функціональними аспектами економічної системи як частини суспільного механізму. Така проблематика припускає розширення меж економічного аналізу за рахунок введення елементів інших соціальних дисциплін — соціології, політології, психології, права, етики та ін.

Другий проголошений інституціоналістами методологічний принцип — принцип історизму — полягає у прагненні виявити рушійні сили і фактори розвитку, основні тенденції суспільної еволюції, а також обґрунтувати цілеспрямований вплив на перспективи суспільного розвитку.

Інституціоналісти виступали проти неокласичної доктрини саморегулювання ринкової економіки. Згідно з їх підходом ринок не може вважатися нейтральним і безвідмовним механізмом розподілу. Ринок, що не є підконтрольним державі, дає можливість легкого збагачення великим підприємцям.

Розглядаючи шляхи формування та еволюції різних суспільних інститутів, Веблен насамперед формулює своєрідну модель людини, яка принципово відрізняється від моделі "економічної людини", що переважала в економічній науці того часу. В основі поведінки людини лежать деякі природжені інстинкти [2, с. 201].

Виокремимо кілька основних архетипів: батьківський, тобто інстинкт збереження роду і самозбереження; інстинкт майстерності, що є “схильністю або нахилом до ефективних дій”; інстинкт порожньої цікавості; інстинкт заздрісного порівняння; інстинкт суперництва.

Отже, центральний пункт інституційної концепції — це дихотомія публічного управління та архетипіки.

Інституційно-історичний метод використовується в науці публічного управління при застосуванні еволюційного підходу, що ґрунтується на дослідженні походження й розвитку суспільних інститутів. Еволюція управління суспільством є процесом природного відбору інститутів, що змінюються під дією передусім соціально-психологічних чинників.

Публічна влада — можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби. Природу публічної влади нерідко визначають і через категорію волі, тобто через дію суб'єктів, носіїв політичної волі, що прагнуть оволодіти реальністю, підпорядкувати собі об'єктивне буття, активно формувати життєдіяльність суспільства.

Важливу роль відіграє публічний лідер — авторитетний член суспільства, особливий вплив якого дає йому змогу відігравати істотну роль у соціальних процесах. Публічний лідер — особа, яка здатна впливати на інших з метою інтеграції спільної діяльності, спрямованої на задоволення інтересів спільноти, й орієнтується на архетипи.

Зазначимо, що в суспільній підсвідомості сукупність характеристик, притаманних публічним (ідеологічним, соціальним тощо) лідерам, відображається у формі певних архетипів, які було систематизовано ще Карлом Юнгом у вісім основних груп: правитель (характерні риси — влада, примус, контроль, авторитет); герой (професіоналізм, компетентність, власний приклад, патріотизм); мудрець (освіченість, розум, об'єктивність); шукач (яскрава індивідуальність, волатильність); дитина (неутилітарність, інновативність мислення, наївність); коханець (приваблива зовнішність, магнетизм, харизматичність, чуттєвість); славний малий (толерантність); хранитель (консервативність).

Той чи інший соціальний інститут окремо виконує певну функцію, але внаслідок синергетичного ефекту набуває нових властивостей, таких як цілісність, збалансована рівновага, розподіл сфер і способів діяльності, єдність підходів до вирішення завдань певного рівня, формування і застосування правил, стандартів і нових цінностей. Отже, за допомогою системи соціальних зв'язків — сплетіння ролей і соціальних статусів — поведінка людей реалізується й утримується в певних суспільних нормах, тобто люди відтворюють типові зразки.

У демократичних суспільствах соціальні інститути діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюються в конституціях, де визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління. Серед

науковців дотепер точаться дискусії щодо визначення поняття “соціальний інститут”. Безперечно, в інституті публічного управління такі поняття, як закон, договір і доцільність — ціннісні категорії, проте в сучасну епоху вони не є достатньо міцною опорою стабільності і добробуту суспільства.

У словнику з державного управління політичні цінності визначаються як “орієнтири й регулятори політичної свідомості, політичних відносин і політичної практики. Загалом політичні цінності мають подвійний буттєвий фундамент: з одного боку, вони виробляються в історичному досвіді людей, а з другого — втілюються й мають вияв як у позасуб’єктно існуючих станах політичної реальності (політичні явища, структури, процеси), так і в суб’єктних її формах (політичні орієнтації, ідентифікації, практики). У широкому розумінні політичні цінності можуть бути предметними (влада, безпека, демократія, справедливість тощо)” [4].

Таким чином, суперечності між публічним управлінням та адмініструванням пов’язані з їхньою різною роллю у суспільних процесах. Однак формування суспільних інститутів може забезпечити розв’язання цих суперечностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок:

1. На початку ХХ ст. сформувався напрям наукових досліджень, що дістав назву “інституціоналізм”, прихильники якого виступили з критикою методологічних основ неокласичної теорії. Головним об’єктом свого аналізу прихильники ін-

ституціоналізму вважали різного роду інститути, під яким розуміли широке коло явищ суспільного життя, в яких втілено традиції та звичаї, норми поведінки та переважні напрями думок людей.

2. Институціоналізм не є цілісною економічною теорією. Прихильників цього напрямку об’єднують загальні підходи до досліджень: міждисциплінарний підхід, негативне ставлення до абстрактних методів аналізу, ідея поступової еволюції соціальних інститутів, визнання необхідності публічного управління з метою встановлення соціального контролю над бізнесом.

3. Модель публічного управління базується на моделі людини, згідно з якою в основі поведінки людини лежать деякі природжені інстинкти. Такі інстинкти у процесі багатовікової еволюції, переплітаючись один з одним, формують стійкі звички, принципи поведінки людей, які потім закріплюються у вигляді інститутів, що визначають соціально-економічний устрій суспільства і напрями його подальшої еволюції.

4. Згідно з концепцією Дж. Коммонса основу економічного розвитку утворюють юридичні відносини і правові норми. У центрі його інституціональної концепції знаходиться теорія операцій. Усі відносини між людьми можна подати у вигляді угод або операцій, в основі яких лежить конфлікт інтересів. Реальний шлях розв’язання цих конфліктів полягає у колективних публічних діях, які можливі за наявності колективних інститутів, враховують суспільні архетипи і здатні контролювати та спрямовувати поведінку людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абашина Е.* Політиками не рождаються: як стати і остатися ефективним політичним лідером / Е. Абашина, Е. Егорова-Гантман і др. — М.: Наука, 1993. — Ч. 1. — 424 с.
2. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й упр.: навч. посіб. — К.: НАДУ, 2010. — С. 265–289.
3. *Веблен Т.* Теорія праздного класу / Т. Веблен. — М.: Прогресс, 1984. — 367 с.
4. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.
5. *Колодій А.* Процес деліберативної як складового демократичного врядування / А. Колодій // Демократичні стандарти врядування й публіч. адміністрування: матеріали наук.-практ. конф. ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України (4 квіт. 2008 р.). — Л., 2008. — С. 106–110.
6. *Мартиненко В.* Питання парадоксальності сучасного державно-управлінського знання / В. Мартиненко, Ю. Древаль // Публіч. упр.: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. упр. — Х.: Вид-во “ДокНаукДерж-Упр”, 2011. — № 1 (5). — С. 60–65.
7. *Михеев В. И.* Социально-психологические аспекты управления. Стиль и методы работы руководителя / В. И. Михеев. — М., 1975. — 181 с.
8. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна, функціонування економіки / Д. Норт. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
9. *Радченко О.* Компаративний аналіз моделей демократичного політичного режиму держав початку ХХІ століття / О. Радченко // Публіч. упр.: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. упр. — Х.: Вид-во “ДокНаукДерж-Упр”, 2011. — № 1 (5). — С. 90–96.
10. *Рыбаков А. В.* Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа / А. В. Рыбаков, А. М. Татаров // Социально-гуманитарные знания. — 2002. — № 1. — С. 139–150.
11. *Савко Ю.* Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь [Електронний ресурс] / Ю. Савко // Вісн. Львів. ун-ту. — 2002. — Вип. 4. — 352 с. — Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Savko.htm>
12. *Толкованов В. В.* Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / В. В. Толкованов, А. К. Гук, В. М. Олуйко, В. Я. Прошко. — К.: Крамар, 2011. — 199 с.
13. *Hamilton W.* Institution. Encyclopedia of the Social Sciences / W. Hamilton. — N.-Y., 1932. — V. VIII. — P. 84.